

Limite ale limbajului, limite ale logicii. Despre unele constrângeri de natură filosofică asupra logicii modale – I. Proiectul lui Carnap

În articolul din nr. 1 al revistei („Modalitatea – ontologie și ideologie. Considerații generale”) am arătat că există anumite diferențe între concepțiile pe care diferiți filosofi sau logicieni / diferite școli de gândire le au asupra modalității. Articolul se construia pe distincția făcută de Nino Cocchiarella între două semantici modale – una primară (atomistă) și alta secundară (esențialistă), ilustrată în studiile lui Kripke. După cum am menționat și atunci, în paradigma atomistă necesitatea este redusă la structura limbajului (deci la necesitatea logică), adică la tautologii și contradicții – propoziții lipsite de sens, în terminologia lui Wittgenstein, care nu pot determina în niciun fel realitatea. Se poate spune că tautologia și contradicția arată limitele limbajului nostru (și cum, după Wittgenstein, limitele limbajului sunt limitele lumii...) prin aceea că, orice conținut le-am atribui, propoziții de forma $p \vee \sim p$, respectiv $p \& \sim p$ rămân necesar adevărate și, respectiv, necesar false, adică imposibile. Ceea ce s-a observat repede, împotriva lui Wittgenstein, este că nu numai propozițiile adevărate / false în virtutea formei posedă valoarea lor de adevăr în mod necesar. După cum arată M. Dumitru, există anumite propoziții, în speță propozițiile despre culori, care sunt adevărate / false în mod necesar, dar nu datorită formei lor logice. Așadar, o propoziție cum e:

Dacă punctul p are calitatea Q, atunci nu este cazul că punctul p are calitatea Q’.

unde „are calitatea Q” și „are calitatea Q'” vor fi citite ca „are culoarea cutare, de exemplu roșu”, respectiv „are culoare cutare, de exemplu albastru”, dar Q și Q’ nu vor desemna posedarea aceleiași culori, va fi necesar adevărată, deși nu este nimic în structura sa logică ce ar putea indica acest lucru. Adevărul ei necesar se datorează naturii spațiului fizic, dacă se vrea, unei „logici” a culorilor. Conform acesteia, vom recunoaște că nu este posibil ca un punct din spațiu să aibă două culori diferite în același moment din timp¹. Se poate afirma deci că noțiunea de necesitate logică, așa cum apare ea la Wittgenstein, este insuficientă pentru a acoperi toate tipurile de necesitate pe care le folosim în discursul științific și filosofic. Integrarea multiplelor sensuri ale modalităților în cadrul unei logici viabile nu este însă o sarcină facilă – am văzut deja că demersul inovator al lui Kripke se confruntă cu anumite probleme de factură filosofică mai degrabă decât formală. Dacă în articolul trecut am menționat câteva critici ale lui Cocchiarella la adresa lui Kripke, critici motivate și de o preferință filosofică a primului față de semantica primară / atomistă, în detrimentul semanticii lui Kripke, în cele ce urmează vom discuta despre proiectul filosofic al lui Rudolf Carnap, părinte al filosofiei analitice și al pozitivismului logic, „adept” al atomismului, dar și sursă a unora dintre ideile vehiculate de către autorul cărții „Numire și necesitate”.

După Xavier Verley, gândirea lui Carnap (nu se poate vorbi în cazul acesteia despre un ansamblu sistematic, ci de câteva intenții constante care îi dirijează cercetările) ar fi expresia „convingerii că gândirea începe când substituim trăirii (solipsism) sau intuiției (sinteze ale habitudinii) nu sinteze a priori, ci simboluri fără de care nu am atinge generalitatea indispensabilă cunoașterii”². Această opțiune de interpretare rivalizează cu o alta care a fost vehiculată foarte frecvent pentru a-l explica pe Carnap, dar și concepția lui Wittgenstein asupra propozițiilor atomare bunăoară.

¹ Mircea Dumitru, *Conceptul de necesitate în Tractatus Logico-Philosophicus*, în Mircea Flonta, Gheorghe Ștefanov (ed.), *Ludwig Wittgenstein în filosofia secolului XX*, Editura Polirom, Iași, 2002, pp. 22-23

² Xavier Verley, *Carnap, le symbolique et la philosophie*, L’Harmattan, Paris, 2003, p. 14

Este vorba despre acei interpreți care își construiesc analizele într-o cheie kantiană, considerând transcendentalul ca structura fundamentală care ar explica „misterioasa” îmbinare a limbajului și a lumii.

Este azi evident că anii de glorie ai pozitivismului logic au trecut și poate că însuși Carnap a avut o contribuție la acest destin, prin relativizarea logicii sub forma calculului, statut ce-i dă astfel posibilitatea de a se mula diverselor intenții și discursuri, chiar și celor ale metafizicii. De asemenea, este evident că orice formă de pozitivism va fi în mod semnificativ deranjată de eșecul științei de a regăsi realitatea într-o manieră unitară și la toate nivelele (ne referim aici bineînțeles la dezvoltările din sec. XX din microfizică – pisica lui Schrödinger, relațiile de incertitudine ale lui Heisenberg, etc.).

Proiectul lui Carnap, exprimat în prima și cea mai ambițioasă formă a sa în *Der logische Aufbau der Welt* – 1928 (tradusă mult mai târziu în engleză, din pricina unor rezerve ale autorului, ca *The Logical Structure of the World*) viza depășirea definitivă a metafizicii prin „alianța” domeniilor științei și simbolului. Știința nu cunoaște profunzimile, ea are de-a face doar cu suprafața și această suprafață este de ordin simbolic. După cum arată același Verley, dacă vrem să avem o cunoaștere obiectivă și universală a trăitului, aceasta nu va fi făcută posibilă prin domeniul transcendental, ci prin formalizarea simbolică. Așadar, filosofia lui Carnap ar fi „o formă de gândire care a sesizat înrădăcinarea sa lingvistică și a înțeles necesitatea de a depăși dualitățile inutile generate de metafizică ce au un efect paralizant asupra gândirii”³. Geometria non-euclidiană pusese deja un obstacol dificil oricărei filosofii a științei care ar fi vrut să se dezvolte pe fundamente kantiene. Dacă matematica nu se fondează pe intuiție, dacă ce contează este coerența sistemului și nu corespondența sa cu trăitul (reprezentarea), atunci un asemenea proiect născut din kantianism ar fi compromis. Nu omitem că trebuie respectată exigența unei posibilități de traducere a limbajului non-euclidian în cel al geometriei clasice. Existența unui asemenea procedeu înseamnă că un limbaj abstract, așa cum e geometria non-euclidiană, poate să fie condus către un conținut exclusiv prin resursele limbajului (fără intervenția intuiției).

Rămâne așadar după Carnap să privim simbolul ca dat inițial (și nu drept condiție transcendentală). În atari condiții, logica devine foarte importantă deoarece determină în mod primordial conținutul (deci ontologia) pe care o atribuim simbolului. Avem de-a face aici cu cea mai simplă ontologie posibilă – ontologia simbolică formală, care determină orice conținut al cunoașterii, numită de Verley și „gradul zero al ontologiei”⁴. „Simbolicul este lume și gândim pornind de la această lume”⁵. Recunoaștem ideea primului Wittgenstein, pe care Carnap o dezvoltă în cadrul proiectului său de reconstrucție logică a lumii. Această lume este o lume de relații, fără esențe date în intuiții, ci construită pornind de la structura comună a limbajului și a lumii. Și dacă există o singură lume, trebuie să avem o singură știință, unitară. O ontologie neutră, cum e cea a simbolului, ar putea garanta eficacitatea demersurilor unei asemenea științe.

Așadar, la fel ca Wittgenstein din *Tractatus*, Carnap pune logica la baza lumii, așa cum apare ea în cunoașterea științifică. Ceea ce are drept consecință imediată afirmarea unei relații primare și indestructibile între logică și ontologie, fiindcă doar logica – forma cea mai simplă a simbolului – ne asigură întâlnirea cu realitatea obiectivă, cu lumea eliberată de amăgirile subiective ale intuiției. Orice obiect trebuie încadrat într-o structură logică și lingvistică prealabilă, care oferă posibilitatea de a afirma sau nega adevărul unui enunț. Și ajungem astfel la ideea lumii văzute ca ansamblu de enunțuri, unde adevărul este înțeles ca relație între aceste enunțuri.

Ideea unei științe unitare, așa cum apare ea în opera lui Carnap, n-a putut fi deocamdată pusă în practică. Există destule impedimente teoretice care ne fac să credem că proiectul monumental al filosofului german este sortit eșecului. Puși față în față cu complexitatea datului, nu ne rămâne

3 Cf. *ibidem*, p. 17

4 *ibidem*, p. 43

5 *ibidem*, p. 44

decât să utilizăm simbolurile construind sisteme coerente și să sperăm că într-un anumit moment aceste construcții simbolice vor regăsi realitatea într-o manieră plenară.

Către sfârșitul vieții sale, vechiul lider al Cercului de la Viena, care găsisse un teren propice pentru ideile sale în mediul universitar american, publică *Semnificație și necesitate*, lucrare în care anticipă dezvoltarea ulterioară a logicii modale. Chiar dacă semantica sa nu mai este utilizată din cauza dificultății destul de supărătoare atunci când e comparată cu alte dezvoltări din același domeniu, care se dovedesc a fi instrumente mai suple de lucru, acest studiu rămâne un capitol important al istoriei logicii. Carnap abandonase deja câteva idei optimiste exprimate în opera sa de tinerețe. Totuși, ideea reconstrucției logice a lumii este încă prezentă, dar sub altă formă – aceea a unei lumi posibile pentru care autorul folosește termenul de „descriere de stare”. Prin aceasta, el depășește cadrele strâmte ale logicii fregeene bazate pe distincția extensiune – intensiune (cu accent pe prima). Existența rămâne pentru Carnap ilicită dacă nu este integrată într-un limbaj. Filosoful german evită să ia o poziție în dezbaterile nominalism-platonism, considerând-o de o dubioasă sorginte metafizică, dar noțiunea de adevăr pe care o folosește îl aduce volens nolens în mijlocul acestei dezbateri. Soluția aleasă pentru a o evita rămâne relativizarea ei, prin raportarea noțiunilor matematice în mod fundamental și inevitabil la simbolurile de care acestea depind. Toate aceste noțiuni, fie ele matematice, logice sau filosofice (extensiune, intensiune, existență, esență) nu posedă o semnificație independentă, ci sunt legate de sistemul logic care le face posibile.

Am menționat deja în articolul din nr. 1 noțiunea de descriere de stare și felul în care Carnap o definește în *Meaning and Necessity*. Astfel, o descriere de stare era o mulțime de propoziții atomare, iar adevărul unei propoziții p în raport cu o anumită descriere de stare este echivalat cu apartenența acelei propoziții la mulțimea reprezentată de acea descriere. Astfel, unde S și S' denotă descrieri de stare, iar M o mulțime de asemenea descrieri, condiția de adevăr pentru propozițiile prefixate cu modalitatea „în mod necesar” raportat la mulțimea M este următoarea:

Propoziția „În mod necesar p ” este adevărată în S dacă și numai dacă pentru orice descriere de stare S' din M , propoziția ' p ' este adevărată în S' .

După cum observă Edward Zalta în Cursul de logică modală susținut la Universitatea Stanford, soluția lui Carnap generează cel puțin o dificultate majoră. Această definiție nu poate integra cazul iterării modalităților, acestea neavând niciun efect asupra enunțurilor. Carnap nu reușește să definească adevărul unei propoziții modale într-o descriere de stare în termenii unei condiții puse acelei descrieri de stare. După cum se vede, S din definiendum nu apare și în definiens⁶. În aceste condiții, introducerea unei relații de accesibilitate de către Kripke, noțiune despre care am văzut în nr. 1 că era considerată chestionabilă din punct de vedere filosofic, este o soluție binevenită.

Încheiem aici considerațiile privind opera lui Carnap, notând bineînțeles că am scos în evidență doar acele idei care erau importante în raport cu tematica numărului și, în același timp, cu semnificațiile filosofice ce pot fi interogate în cadrul conceptual determinat de dezvoltarea logicii modale, și chiar și pe acestea în mod sumar. După cum am arătat, filosoful german este un pionier al mai multor tendințe care au animat filosofia ultimului secol, în special pe cea analitică. Proiectul său optimist din tinerețe a fost sortit eșecului – știința, deși modul de cunoaștere prevalent, nu este totuși (încă?) o cunoaștere integrală – experiența este cea care pune permanent limite „lumilor” construite de știință. Noua concepție asupra logicii, la care a contribuit și Carnap din plin, legitimează în ultimă instanță orice tip de discurs, chiar dacă filosofia le aduce întotdeauna pe acestea la interogatoriu. Conglomerat de idei sau viziune unitară asupra lumii ori a științei, filosofia a împrumutat mult din mentalitatea științifică (sau poate tocmai ce ea însăși îi dăduse la începuturi), fără a rămâne totuși între frontierele strâmte delimitate de liderul Cercului de la Viena. Deși neutralitatea cuminte și sobră a lui Carnap nu mai este o atitudine larg împărtășită în câmpul de luptă al cercetării și dezbaterii filosofice contemporane, o seamă dintre ideile sale continuă să fie vehiculate și valorificate.

6 Vz. Edward Zalta, *Basic Concepts in Modal Logic*, CSLI, Stanford, 1995, pp. 7-8

BIBLIOGRAFIE

1. CARNAP, Rudolf, *The Logical Structure of the World and Pseudoproblems in Philosophy*, Translated by Rolf A. George, Open Court, Chicago, La Salle (Ill.), 1967
2. CARNAP, *Semnificație și necesitate – Un studiu de semantică și logică modală*, Traducere de Gheorghe Enescu și Sorin Vieru, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972
3. COCCHIARELLA, Nino, *Philosophical Perspectives on Quantification in Tense and Modal Logic*, în GABBAY, Dov M., GUENTHNER, Franz (eds.), *Handbook of Philosophical Logic*, vol. II – *Extensions of Classical Logic*, D. Reidel, Dordrecht, 1984, pp. 309-354
4. DUMITRU, Mircea, *Conceptul de necesitate în Tractatus Logico-Philosophicus*, în FLONTA, Mircea, ȘTEFANOV, Gheorghe (ed.), *Ludwig Wittgenstein în filosofia secolului XX*, Editura Polirom, Iași, 2002, pp. 19-28
5. VERLEY, Xavier, *Carnap, le symbolique et la philosophie*, L'Harmattan, Paris, 2003
6. WITTGENSTEIN, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Traducere de Mircea Flonta și Mircea Dumitru, Editura Humanitas, București, 2001
7. ZALTA, Edward, *Basic Concepts in Modal Logic*, CSLI, Stanford, 1995.

Mihai Rusu; mihai@irregular.ro

Avatar...la limita (im)posibilului

Găsirea originii sau întoarcerea la origini...surprinderea conștiinței sau a ceea ce ar părea de-a genul fundamentelor esențiale ale propriei existențe...Acestea ar fi părut mai curând a fi puncte de interes pe o agendă imaginară. „A fi eu” înseamnă a fi real sau a fi în lume, deci a fi o existență spațio-temporală. Cu acest din urmă aspect sunt de acord, însă este incertă definirea a ceea ce semnifică eul prin ceea ce semnifică a fi real. Dar dacă aş spune că „a fi eu” înseamnă „a fi conștiință”? Treburile s-ar complica cu siguranță. Să presupun, că acest aspect ar impune de la bun început o singularitate, atunci aş avea în față o definiție sau o asociere, mai curând, destul de interesantă: „Conștiința înseamnă singularitate”. Conștiința altuia, în schimb, se realizează în contextul prezenței sale corporale, un fel de prezență a prezenței sale corporale. Cu alte cuvinte, suntem într-un spațiu populat de niște singularități. Nu aplicarea unei reducții, pentru a ajunge la esențialul care stă ascuns dincolo de aceste straturi aparente, este intenția acum. Duplicarea, ca fenomen de închețoare a singularității devine cheia a ceea ce semnifică „etapa simulărilor”. Am în vedere faptul că ceea ce vedem în afara noastră sunt nu eurile altora, ci construcțiile sau imaginile care țin de acestea. Cred că ceea ce fascinează mai mult este nu ceea ce este, ci ceea ce nu este eul. De aici, interesul manifestat pentru construcțiile de tip imaginar ale imaginii eului. Conceperea mentală presupune implicit un spațiu virtual care pare a fi lipsit de timp și de spațiu. Tocmai de aceea, tot ceea ce nu este eul devine interesant căci nu poate fi prins în nimic. Lumea virtuală este lipsită de orice implicație fizionomică întrucât nu se poate pune problema vreunui tip de materializare. „La urma urmei ce poate defini ca un spațiu virtual? În ultimii ani, termenul a devenit atotcuprinzător, înglobând orice, de la e-mail și până la GameBoy...Mulți comentatori imaginați realitatea virtuală drept un spațiu transcendent, ca pe ceva sublim, superior realității obișnuite, de parcă fiecare computer ar fi o poartă către un univers de umbre al spațiului infinit, accesibil prin mijloace electronice”¹. Aici, în realitatea virtuală, începe să își aibă loc noua imagine a eului, anume avatarul eului. Presupunând că realitatea virtuală ar exista (deși inclusiv acest aspect ar putea fi pus sub semnul îndoielii), aceasta nu ar fi ceva transcendent, ci ar fi mai curând o „proiecție sau umbră a realității” fără dimensiuni importante. „Traiul în realitatea virtuală s-ar asemena vieții în peștera lui Platon: o existență inferioară într-o lume a umbrelor. Probabil că la un moment dat va fi teoretic posibil a se crea un program foarte complex, care ar simula viața reală în asemenea măsură încât ar fi capabil să-i păcălească pe oameni, incluzând nu numai văzul și auzul, ci și celelalte simțuri esențiale, ale pipăitului, gustului și mirosului”².

În prezent aş putea să exemplific prin simulările ludice ce au loc în interiorului jocului „Second life”. În cazul multora care au intrat în acest sistem, avatarul creat a devenit deja mai important decât propria existență din viața reală. Treptat se poate ajunge la un astfel de nivel în care „să nu existe diferențe esențiale sau hotare despărțitoare absolute între existența trupească și simularea prin intermediul computerului”³. Realitatea virtuală va căpăta, dacă nu deja a și făcut acest lucru, aspecte mitologice, ea însăși fiind un fel de mitologie. Aceasta este o civilizație a hiperrealului, cum ar spune Baudrillard. De fapt, aceasta este noua necesitate, de care eul nu mai poate fi eu dacă nu se simulează sau dacă nu își construiește un avatar. După unii, Baudrillard ar rămâne „un virtuoz – cu un stil propriu – al teoriei SF-ului, creând un poem sau film SF de tip vizionar”⁴. Din această cauză gânditorul francez ar trebuie luat în sens metaforic, de unde practic și interesul venit pentru el din partea SF-ului. Principala țintă a lui Baudrillard este în esență simularea, aici fiind trecute, ca forme de simulare, inclusive realitatea virtuală sau televiziunea, deși sunt diferențe decisive

¹ Markley, Robert, *Virtual Realities and Their Discontents*, p.1-10

² Gordon, Andrew, *Matrix: Paradigmă postmodernă sau impostură intelectuală*, p.101

³ Hayles, Katherine, *How We Become Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature and Information*

⁴ Csicsery-Ronay Jr, Istvan, *The SF Theory: Baudrillard and Haraway*, in „Science Fiction Studies”, pp.387-404